

Onbeperkt toegang tot alle artikelen op nrc.nl

Abonneer

N.B. Het kan zijn dat elementen ontbreken aan deze printversie.

De Nederlandse geschiedenis is verzonnen in de negentiende eeuw

Geschiedenis De huidige strijd over de Nederlandse geschiedenis is niets nieuws. Het begon allemaal met gekrakeel van historici tweehonderd jaar geleden.

 Bart Funnekotter 2 oktober 2020 Leestijd 7 minuten

Illustraties Lynne Brouwer

De vaderlandse geschiedenis stond er gekleurd op deze week. [Dinsdag presenteerde een groep onderzoekers](#) de bundel *De slavernij in Oost en West*, over de betrokkenheid van de stad Amsterdam bij de slavernij. Hun conclusie: die betrokkenheid was „direct, wereldwijd, grootschalig, veelzijdig, langdurig en werkt nog steeds door”.

Onmiddellijk barstte de discussie los over de vraag of er nu excuses van de gemeente Amsterdam moesten komen.

Het is niet de eerste keer dat de Nederlandse geschiedenis voor rode hoofden zorgt. Publiek en politiek hebben de afgelopen jaren het verleden als strijdtoneel (her)ontdekt. Eerst was er de roep om een canon van de Nederlandse geschiedenis (die kwam er en werd onlangs aangepast) en een Nationaal Historisch Museum (dat kwam er niet). Recent zijn daar de hoogoplopende meningsverschillen over het Nederlandse koloniale verleden bij gekomen. Daarbij klinken ook stemmen die er vroeger minder aan te pas kwamen in het historisch debat.

Lees ook:

De Amsterdamse bestuurselite was diep verweven met de slavernij

Is daarmee sprake van een fundamentele ommekeer in de Nederlandse historische praktijk? Om die vraag te beantwoorden, moeten we terug naar de negentiende eeuw, waar de wortels liggen van de moderne geschiedschrijving. Het was de eeuw van de geboorte van de Nederlandse natiestaat, een eeuw waarin mannen als Guillaume Groen van Prinsterer, Robert Fruin, Conrad Busken Huet, Petrus Johannes Blok en Herman Colenbrander bepaalden wat het betekende om een Nederlander te zijn.

„Het merkwaardige is dat we ondanks alle ophef op dit moment niet bezig zijn onze kijk op de geschiedenis radicaal te veranderen”, vindt historicus James Kennedy, hoogleraar aan de Universiteit Utrecht en voorzitter van de commissie [die onlangs de nieuwe Canon van Nederland](#) presenteerde. „We zijn alleen de nationalistische kaders die toen bedacht zijn opnieuw aan het invullen.” De erfenis van de negentiende eeuw, wil hij maar zeggen, is tot nu toe goed bestand tegen de tand des tijds.

Onzin

Wat gebeurde er in die negentiende eeuw?

Twee dingen: voor het eerst deden

geschiedschrijvers onderzoek aan primaire bronnen - de papieren nalatenschap van belangrijke personen en instanties - en ze trachtten wat ze daar aantroffen te vangen in

Conrad Busken Huet, auteur van *Het land van Rembrand*

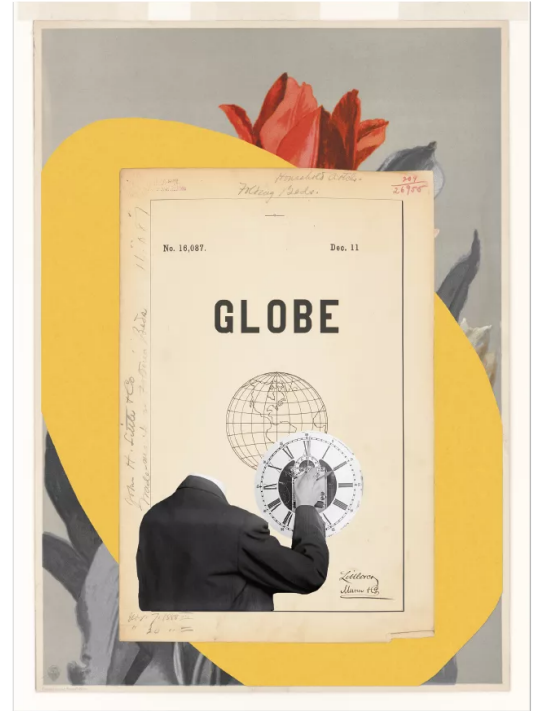
een overkoepelend denkraam. Dat werd het nationalisme. „Het was de filosoof Johann Gottfried Herder die als eerste kwam met het idee dat Europa bestond uit naties met duidelijk verschillende volkeren”, zegt emeritus hoogleraar Middeleeuwse geschiedenis Peter Raedts. „Dus zo moest de nieuw verworven kennis geordend worden.”

Raedts publiceerde in 2011 *De ontdekking van de Middeleeuwen*, [een boek waarin hij uiteenzette](#) hoe het huidige idee van hoe de Middeleeuwen eruit zagen pas in de negentiende eeuw vorm kreeg. „Historici gingen op zoek naar het verhaal van de natie en het volk dat erbij hoorde. Elders in Europa liet men die volkeren in de vroege Middeleeuwen ontstaan. Na de invallen van de Germanen in het Romeinse rijk had je bijvoorbeeld Goten in Spanje en Franken in Frankrijk. Dat werd gezien als het begin van de nationale samenleving, maar dat is onzin. Frankrijk is een creatie van de late Middeleeuwen en de vroegmoderne tijd.”

In Nederland liep het anders. Hier werden de katholieke Middeleeuwen terzijde geschoven als ontstaansmoment van de uit het calvinisme geboren natie, zegt Pieter Huistra. Hij doceert geschiedtheorie aan de Universiteit Utrecht en promoveerde op het proefschrift *Bouwmeesters, zedenmeesters. Geschiedbeoefening in Nederland tussen 1830 en 1870*, waarvan vorig jaar een handelseditie verscheen. „Aan het begin van de negentiende eeuw was er sprake van een leegte. Jan Wagenaar had medio achttiende eeuw *Vaderlandsche Historie vervattende de geschiedenissen der nu Vereenigde Nederlanden* gepubliceerd, [een overzichtswerk van wel 24 delen](#). Daarna was er weinig meer gebeurd. In de Bataafse en Franse tijd zie je wel wat initiatieven om de geschiedwetenschap een zetje te geven - in 1802 werd bijvoorbeeld het Nationaal Archief opgericht - maar pas na de val van Napoleon veranderde er echt iets.”

Nederland en België vormden toen samen het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, en die nieuwe natie had een eigen geschiedenis nodig. Huistra: „Dat viel niet mee, want die was er eigenlijk nauwelijks, behalve de tijd dat beide gebieden deel uitmaakten van het Bourgondische rijk. Daar kwam dus de focus op te liggen. Er werd zelfs een prijsvraag uitgeschreven voor een geschiedschrijver des vaderlands, maar die mislukte. Toen het koninkrijk in 1830 uiteen viel, kon iedereen opgelucht ademhalen. Geschiedvorsers konden zich concentreren op hun favoriete tijdvak, dat van de Opstand en de Tachtigjarige Oorlog.”

De invloed van Wagenaars werk uit de achttiende eeuw was aanzienlijk in het begin, zegt Maria Grever, emeritus hoogleraar historische cultuur aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en auteur van de dit jaar verschenen essaybundel *Onontkoombaar verleden. Reflecties op een veranderende historische cultuur*. „Wagenaar keek met een Republikeinse blik naar het Nederlandse volk, maar niet iedereen in het jonge koninkrijk was het daarmee eens. Er ontbrandde een decennialange factiestrijd over wat dan wel het Nederlandse verhaal moest worden.”

Prisma's

De facties sloten nauw aan bij de verzuiling die in de negentiende eeuw ontstond, zegt Pieter Huistra. „Iemand als Guillaume Groen van Prinsterer zag de geschiedenis door een orthodox protestants, Reinier Bakhuizen van den Brink door een liberaal en Willem Nuyens door een katholiek prisma. Eén ding hadden ze allemaal gemeen: ze beschouwden de Opstand als een strijd van hét Nederlandse volk tegen de Spaanse overheerser. Tegenwoordig zien we die Opstand meer als een burgeroorlog van verschillende groepen tegen elkaar, deels uitgevochten met buitenlandse huurlingen. Maar in de negentiende eeuw ontstond het beeld dat dit de geboorte was van een eensgezind Nederlands volk.”

Ironisch genoeg zagen de negentiende-eeuwse historici niet dat juist in hun *eigen* tijd de natie geboren werd. Het was een unieke periode in de geschiedenis, zegt Huistra. „Die natiestaat ontstond en mensen vroegen zich af: hoe zijn we hier gekomen? Ze gingen echter niet met een open blik op zoek in het verleden, maar zochten iets dat ze wilden vinden. Hun Nederlandse natie *bestond* nog helemaal niet in de zeventiende eeuw.”

„Met de vaststelling dat Nederland geboren was tijdens de Opstand en de daaropvolgende Gouden Eeuw werd aan aantal *narrative templates* -vaste kaders voor het verhaal - gecreëerd, zegt Maria Grever. „Nederland was een kleine natie met een roemrijke geschiedenis. En ook: een tolerant gidsland dat vrijheid hoog in het vaandel heeft staan. [Via de schilderkunst en standbeelden van helden uit de Gouden Eeuw](#) drong dit narratief diep door in de cultuur. Historici leven ook in hun tijd, dus ze zijn gevoelig voor dit soort templates.”

Schreien

De overheid was aanvankelijk huiverig voor het gekrakeel onder geschiedkundigen, zegt Grever. „Uit angst voor ideologisch-religieuze conflicten over de juiste interpretatie van de geschiedenis duurde het tot 1857 voordat geschiedenis op de lagere scholen een verplicht schoolvak werd. Pas toen Robert Fruin in 1860 in Leiden de eerste leerstoel Vaderlandse geschiedenis mocht gaan bekleden, kan je zeggen dat er geleidelijk aan een zekere consensus ging ontstaan. De geschiedschrijving verzuilde, maar over de basis was iedereen het wel eens.”

Dat wilde niet zeggen dat het verleden niet langer grote passies oproep, weet Grever. „Nog in het interbellum was het college van de Leidse hoogleraar Petrus Blok over de moord op Willem van Oranje heel populair omdat hij steevast ging schreien. De zaal zat dan propvol met studenten die hiervoor speciaal waren gekomen: Blok gaat weer huilen!”

De consensus over wat de geschiedenis van Nederland was - het verhaal van een dapper strijdend vrijheidslievend volkje - hield stand tot in de jaren zestig van de vorige eeuw, toen op de universiteit, net als in de rest van de maatschappij heftige beroering ontstond. Grever: „Rond 1960 begon de opkomst van sociaal-economische geschiedbeoefening. Ik heb dat als student zelf meegemaakt. Dat nationale, daar deed je niet meer aan, dat was ouderwets. Het moest over vrouwen en arbeiders gaan. Maar eind jaren tachtig was dat eigenlijk alweer voorbij.”

James Kennedy plaatst kanttekeningen bij die vernieuwingen van de jaren zestig. „De blik werd wel iets internationalistischer, maar ik neem dat met een korreltje zout. Het bleef nog altijd een westerse blik. En het grote publiek bleef sowieso achter bij deze trend. Dat zie je inderdaad als vanaf de jaren negentig de aandacht voor de nationale geschiedenis weer toeneemt, ook in de politiek.”

Saamhorig volk

Robert Fruin, de eerste hoogleraar
Vaderlandse geschiedenis

In de Tweede Kamer werd toen het idee geboren om tot een canon van de Nederlandse geschiedenis te komen. Meer kennis over het gedeelde verleden zou moeten leiden tot een meer saamhorig volk. Kennedy: „Bij vakhistorici bestond weinig animo voor dat laatste uitgangspunt, en mijn voorganger Frits van Oostrom is er goed in geslaagd het idee van een nationale identiteit buiten de canon te houden. Alleen al het opknippen van de tijd in vijftig vensters laat zien dat er talloze manieren zijn waarop je naar de Nederlandse geschiedenis kan kijken.”

Lees ook:

De nieuwe Canon van Nederland: de belangrijkste wijzigingen op een rij

Rondom de herziening van de canon brak een heftige discussie los over of er wel genoeg aandacht was voor de zwarte bladzijden uit het vaderlands verleden. Kennedy kan er de ironie wel van inzien: een instrument dat bedacht was om het nationale eenheidsgevoel te bevorderen, ontwikkelde zich tot splijtzwam. „Ik denk dat we nu in een periode van fundamentele verandering zitten. Niet omdat we stappen uit dat negentiende-eeuwse nationale denkraam, want dat doen we niet, maar wel omdat er nu stemmen klinken in het gesprek die we eerst nauwelijks hoorden. Dat zorgt voor een veelzijdiger beeld van het verleden.”

Grever denkt dat er onder vakhistorici nu sprake is van „een afstandelijke, ironische benadering van de begrippen volk en natiestaat. Uit onderzoek blijkt dat natiestaten bedacht en gemaakt zijn. Ze kunnen veranderen en ook weer verdwijnen. Maar ik denk wel dat veel mensen zich verkijken op hoe sterk het fenomeen van de natiestaat nog altijd is.”

Pieter Huistra ziet „een diep verankerd methodologisch nationalisme” waar het vak zich nu langzaam van losmaakt. „Dat betekent bijvoorbeeld ook dat een term als ‘Gouden Eeuw’ tegen het licht moet worden gehouden. Dat is een erfenis uit de negentiende eeuw. Wij moeten onze eigen terminologie kiezen.”

Berg archiefvondsten

Maar heeft het verleden dan nog wel een centraal verhaal nodig, of volstaat het om een berg archiefvondsten over de lezer uit te storten? Zo niet, zou dat centrale verhaal dan wellicht ‘Europa’ kunnen zijn? James Kennedy twijfelt. „Het probleem is dat er in Europa geen sprake is van een gedeelde taal en cultuur. Dat maakt het moeilijk. Maar

wie weet? Ik ben toevallig net uitgenodigd door een Europese instantie om mee te praten over een project dat lijkt op de Canon van Nederland.”

Ook mediëvist Peter Raedts weet het zo net nog niet met Europa als ordenend principe voor de geschiedenis. „Een mooi voorbeeld is Karel de Grote. De Fransen maakten er in de negentiende eeuw een Fransman van, de Duitsers een Duitser. Maar hij is een Karolinger, dat is een heel andere categorie. De afgelopen decennia is Karel een Europese figuur geworden, maar hijzelf zag zich helemaal niet als Europeaan. We plaatsen dit soort concepten nog steeds te ver terug in de tijd. De Karolingische tijd moet je op zijn eigen waarde schatten. En dat geldt natuurlijk voor elk tijdvak in het verleden.”

Kennedy ziet op de korte termijn toekomst voor een meer regionale of zelfs lokale blik op de geschiedenis, zoals in het slavernij-rapport dat deze week in Amsterdam verscheen. „De laatste jaren is deze plaatselijke geschiedenis steeds populairder aan het worden, bij professionele onderzoekers, maar ook bij liefhebbers en lezers.”

Raedts is gecharmeerd van het perspectief van supranationale staten als het Habsburgse en Ottomaanse Rijk. „Daar wist de overheid de vrede te bewaren onder tal van volkeren over een enorm groot gebied. Deze staten zijn lang weggezet als lethargisch en mislukt, maar ik zie dat anders. Hoe meer ik erover lees, hoe meer ik ervan overtuigd raak dat de nationale staten waarin ze uiteenvielen een ramp zijn geweest voor de geschiedenis. En de geschiedschrijving.”